

Додаткові види співучасників у теорії українського кримінального права

Вознюк Андрій Андрійович –

провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

У статті проаналізовано актуальні питання виокремлення в теорії кримінального права в ролі співучасників керівника, ініціатора, лідера, замовника, посередника, функціонера, а також учасників і співучасників злочинної організації.

Ключові слова: співучасник, ініціатор, лідер, замовник, посередник, функціонер, учасник злочинної організації.

Відповідно до ст. 26 КК України, співучастю у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину в учиненні умисного злочину. Відтак, для співучасті необхідна наявність кількох суб'єктів злочину – двох і більше фізичних осудних осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності.

Спільна участь у вчиненні злочину декількох осіб має вищий ступінь суспільної небезпеки, оскільки відбувається об'єднання індивідуальних знань, умінь, навичок співучасників, полегшується готування до злочину, безпосереднє його вчинення та приховування, реалізується мета, яку неспроможна досягти одна особа, а також ускладнюється виявлення, запобігання, розкриття та розслідування злочинів, учинених у співучасті.

Суб'єктів злочину, які беруть участь в умисному спільному вчиненні злочину, називають співучасниками. Вони визначають якісний склад форм співучасті. В статті 27 КК України співучасниками злочину визнано виконавця, організатора, підбурювача та пособника.

Проблемні питання кримінальної відповідальності таких суб'єктів досліджено в роботах Д. П. Альошина, М. І. Бажанова, Ф. Г. Бурчака, Р. Р. Галіакбарова, Л. Д. Гаухмана, Н. О. Гуторової, Л. М. Демидової, О. О. Дудорова, С. О. Єфремова, Г. П. Жаровської, І. В. Іваненка, О. О. Кваші, О. Ф. Ковітіді, Є. К. Марчука, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, П. Ф. Тельнова, В. В. Українця, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, С. Д. Шапченка та ін.

Водночас, у теорії кримінального права поряд з організатором, виконавцем, підбурювачем та пособником виділяють інших співучасників, зокрема керівника, ініціатора, лідера, замовника, посередника, функціонера, а також активних учасників, другорядних учасників та співучасників злочинної організації [1–13], особливості кримінальної відповідальності яких не мають належного наукового обґрунтування. Нині відсутній єдиний підхід до визначення функцій цих осіб, їх кримінально-правового значення у кваліфікації злочину та призначенні покарання.

Відтак, метою статті є дослідження співучасників, яких додатково виділяють у теорії кримінального права поряд з тими, що визначені у ст. 27 КК України.

1. Керівник. Про керівника злочинного об'єднання йдеться у частині другій ст. 255 КК України (про керівника злочинної організації), частині другій ст. 258-3, частині четвертій ст. 258-5 КК України (про керівника терористичної групи чи терористичної організації). Однак закон про кримінальну відповідальність не визначає цього співучасника.

У тлумачному словнику керівник – це той, хто керує ким-, чим-небудь, очолює когось, щось [14, с. 535]. Екстраполюючи значення цього терміну в кримінально-правову сферу, можна висловити припущення, що це особа, яка очолює злочинне об'єднання, керує ним чи злочинами його учасників. У теорії кримінального права пропонують два шляхи вирішення проблеми виокремлення цього співучасника.

Перший, який пропонує О. О. Кваша, полягає в тому, що законодавче визначення поняття керівника злочину повинно відбуватися не шляхом виділення нового виду співучасника, а шляхом уточнення (розширення) поняття організатора в частині третій ст. 27 КК України: “Організатором або керівником злочину визнається особа...” [4, с. 200–201].

Запропонований В. П. Столбовим і С. А. Капітанчуком другий шлях передбачає доповнення ст. 27 КК України (після визначення організатора

ра злочинних угруповань) поняттям “керівник”, виклавши його таким чином: “керівник організованого злочинного угруповання – це особа, яка за відсутності організатора або за його вказівкою здійснює керівництво організованим злочинним угрупованням, або його окремою ланкою, керує підготовкою або вчиненням злочину (підбір виконавців, вивчення об’єктів, планування, розподіл ролей, приховування слідів злочину)” [13, с. 145]. Інше визначення керівника давали П. К. Кривошеїн і В. М. Слесаренко, на думку яких, керівник – особа, яка усвідомлює свою належність до злочинної групи і підготувала вчинення злочину або створила умови для його безпосереднього скоєння виконавцем або спільно з виконавцем та іншими особами [15, с. 79].

Проблему можна вирішити й в інший спосіб, зокрема виділити з ролі організатора функції керівника або виключити з КК України усі згадки про керівника. Аналіз частини третьої ст. 27 КК України дає підстави стверджувати, що керівником може бути особа, яка керувала організованою групою чи злочинною організацією або ж підготовкою чи вчиненням злочину (злочинів).

Пропозицію виключити з КК України поняття “керівник” підтримує А. О. Данилевський, який доходить висновку, що, формулюючи ознаки організатора, законодавець включає до їх числа також дії керівництва злочинним угрупованням, тому виділяти окремо фігуру керівника терористичної групи чи терористичної організації немає потреби, оскільки така особа все одно буде визнаватись організатором. Тому він пропонує виключити з тексту частини другої статті 258-3 КК України слова “і керівника” [2, с. 163]. Крім того, на думку Л. С. Анохіної, аналіз частини третьої ст. 27 КК України дозволяє зробити висновок, що під організатором злочинної організації варто розуміти особу, яка створила таку організацію, і це поняття включає й поняття керівника такої організації [1, с. 24].

Таким чином, прогалину стосовно керівника як окремого виду співучасника може бути вирішено шляхом: 1) визначення організатора і керівника як одного співучасника; 2) виокремлення з ролі організатора функцій керівника та доповнення КК відповідним положенням; 3) заміни в КК в усіх випадках керівника на організатора.

Водночас найбільш оптимальним виглядає останній варіант вирішення проблеми. Адже функції організатора і керівника здебільшого виконує одна особа, а це штучно створює конкуренцію при виборі статті (її частини), за якою необхідно кваліфікувати дії таких осіб.

2. Ініціатор. У тлумачному словнику ініціатором названо особу, групу осіб чи організацію, яким належить почин у якій-небудь справі; зачинатель, починатель [14, с. 497]. Відтак у злочині це особа, яка перша виступає з ініціативою його вчинення.

Ініціатором злочину М. І. Бажанов вважає підбурювача або організатора [16, с. 225]. Водночас О. О. Кваша стверджує, що це не окремий вид співучасника, а додаткова характеристика

виконавця, підбурювача чи організатора, яка свідчить про підвищену суспільну небезпечність особи [5, с. 107]. Очевидно, що така позиція вчених відповідає положенням кримінального законодавства, яке не передбачає такого співучасника як ініціатор та може бути врахована в судовій практиці у характеристиці особи співучасника під час призначення покарання.

3. Лідер. У тлумачному словнику лідера визначають по-різному: той, хто стоїть на чолі політичної партії або іншої певної суспільно-політичної організації; вождь, керівник; хто посідає провідне місце серед інших, подібних; особа чи група осіб, що йде першою в якомунбудь змаганні; ескадрений міноносець особливо великих розмірів, який у загоні суден виконує роль ведучого [14, с. 617].

В іншому випадку лідер (від англ. leader – той, хто веде, перший, що йде попереду) – той, хто веде. Член групи, всі учасники якої визнають його керівництво, покладаються на нього у прийнятті серйозних рішень і вирішенні важливих проблем [17].

Екстраполюючи значення цього терміну на лідера злочинного об’єднання, можна стверджувати, що це особа, яка очолює таке об’єднання, або ж посідає провідне місце серед інших його учасників. Відтак, діяльність лідера пов’язана з фігурою організатора або найбільш авторитетного виконавця чи підбурювача.

Розрізняють формальне і неформальне лідерство. Формальне лідерство – це процес впливу на людей з позиції займаної посади. Неформальне лідерство – процес впливу на людей за допомогою своїх здібностей, вмінь чи інших ресурсів [17].

В організованому злочинному об’єднанні лідер здебільшого реальний. Причому судовій практиці відомі випадки, коли лідером є не лише організатор, але й виконавець. Однак у таких випадках з часом реальний лідер з простого виконавця трансформується в організатора. Отож, виділяти лідера як окремого співучасника немає потреби, оскільки його дії охоплюються функціями інших співучасників – організатора чи виконавця.

4. Замовник. У тлумачному словнику замовник – це те саме, що замовець. Водночас замовець – той, хто замовляє що-небудь [14, с. 406]. У контексті співучасті у злочині замовник – це особа, яка замовляє вчинення злочину.

Я. І. Соловій стверджує, що поза сферою нормативного визначення залишилась поведінка замовника злочину і тому пропонує її визначити як діяльність особливого виду співучасті [11, с. 276; 12, с. 12]. Водночас М. П. Короленко вважає за доцільне доповнити ст. 27 КК іншими видами співучасників, зокрема замовником, якого визначає як особу, яка замовила вбивство іншої особи і зробила для цього все, що від неї залежало, щоб замовлення, яке виходило від неї, було виконано” [7, с. 187]. При цьому автор обмежено характеризує цього співучасника, оскільки замовляють не лише умисні вбивства, але

й інші злочини – проти здоров'я, власності, громадської безпеки тощо.

Дії замовника, залежно від обставин кримінального провадження, можна кваліфікувати як функції організатора, підбурювача чи співвиконавця, а, відтак, виділяти роль цього співучасника у КК недоцільно.

5. Посередник. Термін “посередник” має такі значення: особа чи установа, організація і т. ін., що сприяє встановленню та здійсненню ділових контактів, торговельних або дипломатичних зносин між ким-, чим-небудь; той, хто умовляє когось помиритися [14, с. 1076]. Водночас у злочинній діяльності посередник – це особа, яка є проміжною ланкою у двох випадках: між особами, що вчиняють злочин, або ж особою, яка вчиняє злочин, і потерпілим (псевдопотерпілим).

Для першого випадку характерний такий приклад: особа, у пошуках вогнепальної зброї, домовляється з посередником про те, що останній допоможе її знайти. Водночас особа, яка незаконно володіє такою зброєю, надає її покупцеві через посередника. В іншому прикладі посередником у торгівлі людьми може бути особа, яка передає людину від продавця до іншого покупця.

Для другого випадку характерне сутенерство, адже сутенер є посередником між особами, які надають сексуальні послуги, та особами, які їх одержують. При цьому особи, які надають сексуальні послуги, є псевдопотерпілими. Посередництво між потерпілим і особою, яка вчинила злочин, може бути й у разі передання неправомірної вигоди через посередника від особи, в якій її вимагали, для особи, яка її вимагала.

У зв'язку з цим, не можна погодитись з позицією М. П. Короленка, який посередником визнає лише особу, яка сприяла замовнику або іншій особі знайти виконавця злочину, і не приймала більше ніякої участі у вчиненні будь-якого злочину [7, с. 187].

Більш ґрунтовною видається думка В. Клименка, який зазначає, що у загальних рисах посередництво у вчиненні злочину – це добровільні дії особи, яка може бути визнана суб'єктом злочину, вчинені за ініціативою кого-небудь із виконавців, пособників, організаторів чи підбурювачів, спрямовані на передачу предмета злочину, знарядь і засобів учинення злочину, певної інформації (погрози, вимоги, повідомлення тощо) іншому злочинцеві або потерпілому від злочину [6, с. 130]. Вчений пропонує декілька варіантів вирішення проблеми криміналізації посередництва в учиненні злочину. По-перше, визнати посередництво сприянням вчиненню злочину шляхом усунення перешкод, розкривши його зміст у постанові Пленуму Верховного Суду України або давши легальне його тлумачення у примітці до ст. 27 КК. По-друге, доповнити поняття пособництва (ч. 5 ст. 27 КК) після слів “усуненням перешкод” словами “або іншим чином”, виклавши цю фразу в такій редакції: “Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь, усуненням перешкод або іншим чином сприяла вчиненню злочину

іншими співучасниками...”. По-третє, доповнити наведений у ст. 27 КК перелік співучасників поняттям посередника. При цьому найбільш прийнятним вчений вважає другий варіант, оскільки він дасть можливість криміналізувати й інші види пособництва у злочині, не охоплені чинним законодавством [6, с. 131].

Функції посередника, залежно від обставин кримінального провадження, можна кваліфікувати як дії пособника чи виконавця (співвиконавця). Водночас, доповнювати перелік співучасників цим суб'єктом також немає потреби, адже можна внести зміни до кримінально-правових положень, що визначають юридичні підстави кримінальної відповідальності співучасників і причетних до злочину осіб.

6. Функціонер. М. П. Короленко вважає за доцільне визначити у КК нового співучасника – функціонера, яким визнається особа, яка використовує свої службові повноваження керівництва або нагляду, і схилила до вчинення злочину осіб, що від неї залежали [7, с. 187]. Виокремлення такого співучасника також необґрунтоване, оскільки його протиправні дії можна кваліфікувати як злочин у сфері службової діяльності або підбурювання до злочину, учинене службовою особою.

7. Співучасники злочинної організації. Як слушно зауважує В. О. Навроцький: “Існує певна специфіка у виділенні видів співучасників стосовно злочинних організацій. Причому жодної лінії (єдиного підходу) у виділенні видів співучасників злочинних організацій чинне кримінальне законодавство не проводить” [9, с. 229].

Водночас специфіка існує не лише у виділенні учасників злочинної організації, але й організованої групи. Учасників організованого злочинного об'єднання варто поділити на три категорії: 1) членів організованих злочинних об'єднань (осіб, які входять до складу об'єднання і беруть участь у всіх або більшості злочинів, учинених його учасниками); 2) осіб, які беруть участь в окремих злочинах, учинених цими об'єднаннями (особи, які не входять до постійного складу об'єднання, однак беруть участь в окремих злочинах, учинених його учасниками); 3) осіб, причетних до участі в організованих злочинних об'єднаннях (особи, які безпосередньої участі у злочинах, учинених організованою групою та злочинною організацією, не беруть, проте надають допомогу цим об'єднанням¹) [18, с. 31–33].

¹ До цієї категорії суб'єктів належать: 1) особи, які здійснюють не обіцяне заздалегідь переховування злочинця, знарядь і засобів учинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів (ч. 6 ст. 27 КК); 2) особи, які обіцяють до закінчення вчинення злочину не повідомляти про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний організованою групою чи злочинною організацією злочин (ч. 7 ст. 27 КК); 3) осіб, які здійснюють не обіцяне заздалегідь сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності (ст. 256 КК).

Першу та другу категорію осіб, які беруть участь в організованій злочинній діяльності, утворюють співучасники, а третю – причетні до такої діяльності особи. Відтак, за характером і ступенем участі в організованій злочинній діяльності учасників організованих злочинних об'єднань можна поділити на співучасників та причетних до злочину осіб.

Крім того, серед учасників злочинної організації за рівнем ієрархії доцільно виокремити організаторів усього об'єднання, керівників структурних частин і рядових виконавців.

Таким чином, у теорії кримінального права поряд із організатором, виконавцем, підбурювачем і пособником додатково виділяють інших співучасників, зокрема керівника, ініціатора, лідера, замовника, посередника, функціонера, а також учасників і співучасників злочинної організації.

Водночас доповнення КК України положеннями відносно керівника, ініціатора, лідера, замовника, посередника та функціонера є неогрунтованим і недоцільним, оскільки дії таких співучасників охоплюються функціями загально-визнаних співучасників – організатора, виконавця, підбурювача та пособника. Крім того, додаткове введення інших ролей обумовлює переобтяження КК України зайвими положеннями та породжує конкуренцію й інші проблемні питання у кваліфікації злочинів, учинених у співучасті.

Запропонована ж класифікація учасників організованого злочинного об'єднання має не лише теоретичне, але й практичне значення для кваліфікації злочинів, учинених у співучасті.

Список використаних джерел

1. Анохіна Л. С. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 255 КК України “створення злочинної організації”. Проблеми визначення співучасників [Електронний ресурс] / Л. С. Анохіна // Форум права. – 2007. – № 3. – С. 22–25. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-3.htm>.
2. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Данилевський Андрій Олександрович. – К., 2009. – 200 с.
3. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – К., 2004. – 211 с.
4. Кваша О. О. Організатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження: [монографія] / О. О. Кваша. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. – 216 с.
5. Кваша О. Об'єктивні ознаки організатора злочину / О. О. Кваша // Право України. – 1999. – № 1. – С. 106–108.
6. Клименко В. Посередництво як форма співучасті у вчиненні злочину (питання криміналізації) / В. Клименко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 129–132.
7. Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Короленко Микола Павлович. – К., 2002. – 189 с.
8. Коташевський О. Окремі недоліки нового Кримінального кодексу України / О. Коташевський // Право України. – 2002. – № 11. – С. 97–100.
9. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: [навч. посіб.] / В. О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
10. Савченко Д. О. Основи правових норм, що регулюють відповідальність за співучасть у скоєнні злочину: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; виправно-трудове право” / Д. О. Савченко. – К., 1994. – 23 с.
11. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності: монографія / Я. І. Соловій. – Івано-Франківськ: ЗАТ “Надвірнянська друкарня”, 2009. – 297 с.
12. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Я. І. Соловій. – К., 2004. – 17 с.
13. Столбовий В. П. Правова характеристика організатора, керівника, лідера організованих злочинних угруповань / В. П. Столбовий, С. А. Капітанчук // Наук. вісник Львів. юрид. ін-ту МВС України. Додаток 2. Проблеми коментування Кримінального закону: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 2–3 квіт. 2004 р.). – Львів: Львів. юрид. ін-т МВС України, 2004. – № 2 (2). – С. 135–146.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.: іл.
15. Кривошеїн П. К. Кваліфікація групових і повторних злочинів: навч. посіб. / П. К. Кривошеїн, В. М. Слесаренко; МВС України. УАВС. – К., 1993. – 96 с.
16. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [М. І. Бажанов], Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. проф. [М. І. Бажанова], В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
17. Лідер. Вікіпедія / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%B4%D0%B5%D1%80>.
18. Вознюк А. А. До питання про види учасників організованих груп і злочинних організацій / А. А. Вознюк // Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті проф. П. П. Михайленка): тези доп. II наук.-теорет. конф. (м. Київ, 16 листоп. 2011 р.) / ред. кол.: В. В. Коваленко, О. М. Джужа, Є. М. Бодюл та ін. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2011. – С. 31–33.

В статті проаналізовані актуальні проблеми виділення в теорії уголовного права в ролі соучастников руководителя, инициатора, лидера, заказчика, посредника, функционера, а также участников и соучастников преступной организации.

The article analyzes the current issues of allocation in the theory of criminal law in the role of the partners of the head, initiator, leader of the customer, broker, functionary, as well as participants and accomplices in a criminal organization.

Стаття надійшла до редакції журналу 14 жовтня 2014 року.